

Vo vrstvách pamäti.

K československej stope sovietskeho diplomata Alexandra Jakovleviča Aroseva*

MARÍNA ZAVACKÁ

Kľúčové slová: Alexander J. Arosev, Sovietsky zväz, stalinizmus, 1. ČSR, diplomatické vzťahy, rodina, pamäť

Medzi zložkami hlásení a udaní, adresovaných Ústrednému výboru VKS(b), sa nachádza rešerš z *Večerního Českého slova* zo 6. apríla 1932, informujúca o niekoľkoriadkovej správe vtačenej na titulnej strane. Týkala sa sobáša vedúceho sovietskeho zastupiteľstva Alexandra Jakovleviča Aroseva s pražskou rodáčkou Gertrudou Freundovou.¹ Podľa redakcie sa vraj v dôsledku toho očakávala rýchla zmena na poste vedúceho zastupiteľstva. I táto krátka správa by svojou atypickosťou stačila na vzbudenie zvedavosti čitateľa, aspoň mierne orientovaného v dobovom sovietskom kontexte.

Priložený však bol aj ďalší text, prepísaný z berlínskeho časopisu *Tempo*: „V moskovských politických kruhoch a dokonca v Kremli prebieha diskusia na úplne nekomunistickú tému. Základom sporu je otázka, či je stranícka legitímácia rozhodujúca vo veciach srdca. Celú diskusiu spustil sobáš sovietskeho politického zastupiteľa v Prahe.“ Tu už nasledovali detailnejšie opisy: vedúci zastupiteľskej misie Arosev „sa zamiloval do slečny Freundovej, dcéry jedného z najbohatších obchodníkov v Prahe. Slečna Freundová je prototypom buržoáznej dámy, v Prahe je známa svojím bezstarostným životom. Sovietsky diplomat sa s ňou oženil a v týchto dňoch sa táto pražská buržoázna dáma presťahovala ako manželka predstaviteľa ‚vlasti proletárov‘ do vily sovietskeho zastupiteľstva.“

Časopis, nešetriaci bulvárny tónom, sa prezentoval ako médium so zdrojmi informácií priamo v Kremli: „Pred týmto krokom sovietsky diplomat opatrne v Moskve zisťoval, ako by tam na takýto sobáš reagovali. Komisariát zahraničných vecí so sobášom súhlasil, čím však vyvolal nespokojnosť medzi ortodoxnými komunistami. V Moskve vyrývajú, že sovietsky

* Štúdia vznikla v rámci projektu VEGA č. 2/0123/12 *Sociálny radikalizmus a radikálny socializmus na Slovensku v medzivojnovom období. Artikulácia sociálnej nespokojnosti a hľadanie alternatív v krízových obdobiach vývoja slovenskej spoločnosti v rámci socialistického a komunistického hnutia (1918 - 1939).*

¹ Zmena na ruské obchodní misie v Praze. In *Večerní České slovo* 6. apríl 1932, s. 1.

diplomat sa veľmi priateľsky stretáva so svojim svokrom a dokonca nenamietal voči tomu, že sa chce pustiť do výstavby vily pre svoju dcéru. Hovorí sa o veľkom vene, ktoré Arosev obdržal. Ak to je pravda, potom by mal byť povinný odovzdať ho KSČ. Liberálna časť moskovských politikov sa nad týmto prípadom zabáva a tvrdí, že Arosev svojím sobášom sproletarizoval jednu buržoázu dámu.“ O zmieňovanom súhlase sovietskeho komisariátu zahraničných vecí niet pochyb, pretože sobáš sa konal na pôde sovietskeho vyslanectva v Berlíne, kde bol neveste aj vystavený nový sovietsky pas.² Pravdepodobný je aj výskyt postojov, pripisovaných v magazíne domácim pražským komunistom, medzi ktorými vraj „vládne pocit nespokojnosti a žiadajú jeho odvolanie. Láska má byť podriadená straníckym regulám a prioritám a celkovo nemôže zohrávať žiadnu rolu.“ Rozpor medzi názormi prevládajúcimi v Prahe a na moskovskom komisariáte zahraničných vecí mala dokumentovať „gratulácia, ktorú odtiaľ dostal, a dokonca i krásny sobášny dar, zaslaný Arosevovi z Kremľa“.³

Uvedený text vyvoláva viaceré otázky. Aj keď prijmeme predpoklad, že motivácia vstupu do takéhoto neobvyklého manželského zväzku bola čisto súkromná, ba možno dokonca romantická,⁴ a keď pripustíme, že bulvárna správa mohla informácie o spoločenskom postavení novomanželky preháňať, stále išlo o neobvyklý a pre sovietskeho predstaviteľa neľahký a rozhodne rizikový krok. Čo to bolo za človeka, ktorý sa preň rozhodol, stojac relatívne vysoko v hierarchii štátnej administratívy, s dlhoročnými skúsenosťami s fungovaním sovietskej mašinerie a znalosťou priorít bolševickej mentality? A ako vo verejnom i rodinnom živote lavíroval medzi profesionálnymi úlohami a súkromím? Vedť už len výkon profesie si vynucoval každodenné preklenovanie rozporných priorít. Na jednej strane stála snaha reprezentovať seba i svoju krajinu na čo najvyššej úrovni medzi československými politickými, hospodárskymi a kultúrnymi elitami s cieľom

² Podľa evidencie obyvateľstva pražského policajného riaditeľstva sa sobáš konal 2. 4. 1932 v Berlíne. Národný archív Českej republiky, Praha (ďalej NA ČR), fond (ďalej f.) Policejní ředitelství – Praha II – Evidence obyvateľstva (ďalej PŘ II – EO), signatúra (ďalej sign.) Arosevova Gertruda 1909.

Záznamy policajného riaditeľstva taktiež uvádzajú, že bol Gertrude Arosevovej sovietskym zastupiteľským úradom v Berlíne 5. apríla 1932 vystavený sovietsky diplomatický pas č. 2044/47 a v prípise z 9. 9. 1932 konštatujú jej príslušnosť do Ruska s tým, že „svadbou stratila čl. štátnu príslušnosť“. NA ČR, PŘ 1941 – 1951, Policejní ředitelství Praha II, Všeobecná spisovna, krabica (ďalej k.) 110, sign. A 544/7, Arosejeva Gertruda, s. 10. Priezvisko oboch manželov sa v dokumentoch vyskytuje v rôznych tvaroch: Arosev, Arosiev, Arosjev, Aroseff, Arosejev... Meno manželky sa skracovalo na Gerta, Gerda (tak ju oslovoval i A. J. Arosev a nevlastné dcéry).

³ Rossijskij gosudarstvennyj archiv social'no-političeskoj istorii, Moskva (ďalej RGASPI), f. 17, opis (ďalej op.) 120, N 42, s. 3, ruský preklad článku Lubov' i partbilet z časopisu Tempo, Berlín, datované do polovice júna 1932. Originál časopisu mi nebol dostupný.

⁴ Po rozvode s prvou manželkou sa Arosev v Prahe staral o tri maloleté dcéry. Absenciu „pestúnky“ ako prakticky motivovaný dôvod nového sobáša však možno vylúčiť. Už v časoch pôsobenia vo Švédsku zamestnal kvalifikovanú mladú opatrovatel'ku Blendu Forschbergovú, ktorá sa stala „takmer členkou rodiny“ a presťahovala sa s ňou i do Prahy. AROSEVA, Olga. *Proživšaja dvaždy. Vozvraščenije iz nebytia*. Moskva : Astrel', 2012. V štúdiu citované z internetovej verzie <http://mreadz.com/new/index.php?id=5754> (posledný náhľad 1. 10. 2015), s. 2; AROSEVA, Natalia. *Sled na zemle. Dokumental'naja povest' ob otce*. Moskva : Politizdat, 1987, s. 199.

dosiahnuť uznanie ZSSR de jure. Na druhej nároky sovietskej i miestnej komunistickej komunity, práve prechádzajúcej procesom gottwaldovskej boľševizácie, na produkovanie obrazu ZSSR ako „vlasti všetkých proletárov“ a jeho dôsledné vyhraňovanie sa proti „buržoáznemu režimu“ ČSR.

Diplomacia de facto

Osoba Alexandra Jakovleviča Aroseva (13. (25). 5. 1890 – 10. 2. 1938) nie je v československých politických ani kultúrnych dejinách neznáma: začiatkom roku 1929 prišiel do Prahy s cieľom dopomôcť k uznaniu svojej krajiny Československom de jure. V tom čase, až do ustanovenia riadnych diplomatických stykov medzi oboma krajinami v júni 1934, mal jeho úrad len štatút zastupiteľstva, nie vyslanectva. Vo funkcii vedúceho sovietskeho politického predstaviteľa v ČSR, v ruštine skracovaného na „polpred“, vystriedal ďalšieho výrazného činiteľa, právnika a publicistu Vladimira Antonov-Ovsejenka.⁵ Vzhľadom na politickú situáciu Antonov-Ovsejenko preniesol hlavné verejné aktivity misie z politickej a hospodárskej sféry do oblasti kultúrneho lobingu⁶ a Arosev v tejto línii pokračoval. Nadviazal na ne i po návrate do Moskvy, kde od apríla 1934 viedol Všeľvazovú organizáciu pre kultúrne styky so zahraničím (VOKS).⁷ Do diplomatickej agendy pražskej misie patrilo popri bežnom monitorovaní miestnej

Fotografia A. J. Aroseva z knihy jeho dcéry Natálie *Sled na zemle*.

⁵ Vladimir Alexandrovič Antonov-Ovsejenko (9. (21.) 3. 1883 – 10. 2. 1937). Svoj oficiálny rozlúčkový prejav na čs. pôde predniesol 24. decembra 1928. Jeho nástupca A. J. Arosev nastúpil na post 21. februára 1929. Antonov-Ovsejenko a Arosev si prakticky vymenili pôsobiská medzi Litvou a Prahou.

⁶ Od apríla 1921 pôsobila v ČSR obchodná delegácia vedená P. N. Mostovenkom, ktorý sa na základe uzavretia Dočasnej dohody medzi ČSR, RSFSR a USSR z 5. – 6. júna 1922 stal od 9. októbra roku 1922 predstaviteľom RSFSR v ČSR. Od 19. septembra 1923 ho nahradil K. K. Jurenev. Počas ich pôsobenia zriadila v Moskve svoj sklad huť Poldi Kladno, konali sa výjazdy československých priemyselníkov, sovietska roľnícka výstava v Prahe, Vítkovice získali zákazku na vybavenie Šaturskej elektrárne, podpísaná bola i dohoda o vývoze roľníckych strojov, nástrojov a inventára pre československých kolonistov smerujúcich do sovietskeho Ruska. Nástup V. Antonov-Ovsejenka 15. júla 1924 koreluje so zakladaním Spoločnosti pre hospodárske a kultúrne zblíženie s novým Ruskom (prípravný výbor bol založený 18. októbra 1924, k 7. novembru mu vydala podporné vyhlásenie skupina čs. kultúrnych dejateľov). *Dokumenty i materialy po istorii sovetsko-čechoslovackich otnošenij 2*, Moskva : Nauka, 1977, s. 11, 595-597. Pochopiteľne, v kalendáriu chýbajú neverejné (najmä rozviedne) aktivity zastupiteľstva.

⁷ Práve na jeho adresu posielal informáciu o oživení bratislavského variantu Spoločnosti pre kultúrne a hospodárske zblíženie so SSSR Vladimír Clementis. (Názov organizácie sa v priebehu času menil.) ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar. *Pohlady na východ*. Bratislava : Veda 2002, s. 38.

tlače a politickej scény všeobecne aj sledovanie činnosti ruskej „bielej“ emigrácie v Československu vrátane vydávania protestných nót proti jej tolerovaniu a podpore.

Sovietski diplomati popri politických a hospodárskych rokovaniach organizovali návštevy československých kultúrnych delegácií do ZSSR, privádzali hostí na prednášky, dodávali svojou účasťou lesk premiéram a vernisážam a kultúrna smotánka, najmä – no nie výlučne – ľavicová, s nadšením spomínala na recepcie v budove zastupiteľstva na Italskej ulici, vo vile Tereza. Ich účastník Laco Novomeský vykreslil jedno z takýchto oficiálnych prijatí, konaných v predvečer výročia Októbrovej revolúcie, „*šiesteho novembra, pár hodín pred dňom siedmym, keď pánboh odpočíval*“.⁸ V salóne „*postávali takí i onakí, jak vravím, všelijakí*“, jedni profesionálne „*v umných prstoch so šáločkou čaju, jak úrad meraví a odmeraní zaň, poctili sviatok Ruska svojou prítomnosťou, – čo keby predsa raz...*“, vedľa nich robotnícki zástupcovia striasali adrenalín z denných vystúpení na slávnostných schôdzkach a zhromaždeniach, „*ešte rozrušení, či dobre povedali za Žižkov a Smíchov, Ostravu a Kladno*“, a osve sa bavili sympatizujúci alebo zvedaví reprezentanti kultúrnej obce a žurnalisti. Pozvaní účastníci z radov robotníckej triedy sú zobrazení ako ľudia, oceňujúci pozvanie do panskej spoločnosti, kde na pôde sovietskeho zastupiteľstva ožíval mýtus o vzájomnej rovnosti pri bohato prestretom stole. Búchalo šampanské, v bufete sa plnili taniere. Hostiteľ sa držal diplomatického protokolu a až neskoro v noci skladal frak a „*tvrdé komíny manžiet*“. Podobné obrazy z dobového života zastupiteľstva si zachoval v pamäti aj syn Arosevovho predchodcu, historik Anton V. Antonov-Ovsejenko (1920 – 2013), ktorý strávil s rodičmi v Prahe zopár chlapčenských rokov. „*Žili sme vo vile Tereza a vozili sa v rolls-royce. Nielen po Prahe, ale po celom Česku a tiež Slovensku. Šťastné detstvo.*“⁹

Zvláštnu zmienku si zaslúžia i aktivity a kontakty A. J. Aroseva smerované na Slovensko. Jeho vymenovanie oslávila redakcia DAV-u zaradením jeho spomienky na Októbrovú revolúciu hneď do najbližšieho, marcového čísla.¹⁰ Ďalší text nasledoval v októbri.¹¹ Arosev mal podiel na nasmerovaní skupinového zájazdu sovietskych žurnalistov a spisovateľov v októbri 1935 z Prahy a okolia aj do Bratislavy a Tatier i na spolupráci pri zabezpečení Dní sovietskej kultúry v Bratislave v novembri tohože roku. Do ich programu patrilo matiné v Slovenskom národnom divadle s prednesom sovietskej poézie, zborovým

⁸ NOVOMESKÝ, Laco. *Vila Tereza*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1985, s. 28. Hostiteľom bol v tomto prípade ešte V. Antonov-Ovsejenko, opisy recepcií za Aroseva sa však neodlišujú.

⁹ Zdroj: http://zpravy.idnes.cz/prozil-trinact-hruznych-let-v-gulagu-miliony-obeti-ted-pripomina-rusum-1ae-/zahranicni.aspx?c=A100517_105109_zahranicni_btwt (posledný náhľad 1. 10. 2015).

Spomienkový optimizmus A. V. Antonova-Ovsejenka bol zrejme posilnený i faktom, že jeho mama Róza bola po návrate do ZSSR roku 1929 obvinená zo špionáže a väznená až do svojej samovraždy roku 1936.

¹⁰ AROSIEV, Alexander Jakovlievic. Ohnivě náwestie [preklepy v orig.], In *DAV*, 1929, roč. 3, č. 4-5, s. 64-65, záhlavie „Moskva. 14. februára. ČTK. Spisovateľ Arosiev bol menovaný zástupcom SSSR pre ČSR.“

¹¹ AROSIEV, A. J. V ničom sa nepodobajúci hrdinom romantických epepejí robili svetový prevrat. In *DAV*, 1929, roč. 3, č. 8, s. 106.

spevom atď., ktoré slávnostne otváral Tido J. Gašpar, či prvá zahraničná premiéra Šostakovičovej opery *Lady Macbeth z Mcenského újezdu*.¹²

V rodinnej pamäti

Medzičasom k dobovým prameňom o fungovaní sovietskeho zastupiteľstva a v sledovanom období pribudlo viacero zdrojov. O vtedajšom každodennom fungovaní misie svedčí nielen publikovaný výber z Arosevových spomienok a denníkov¹³ či zachované československé policajné hlásenia¹⁴ a dokumenty ministerstva zahraničných vecí¹⁵, ale s odstupom času aj pokusy o vedecké spracovania jeho životopisu,¹⁶ prípadové štúdie a monografie,¹⁷ oficiálne popularizačné diela a tiež uverejnené spomienky jeho dcér – prekladateľky Natálie (1919 – 1990)¹⁸ a herečiek Eleny (1923 –) a Oľgy (1925 – 2013)¹⁹. Vzhľadom na profesijnú kariéru Eleny a Oľgy ide nielen o knihy, ale i o série rôzne kvalitných publicistických biografických rozhovorov. Priebežne sa vyjadrujú pre médiá aj ďalší členovia rodiny, v tretej generácii ich bolo zo desať bratancov a sesterníc.²⁰ Zatiaľ ako posledný sa pričínil o medializáciu rodinných dejín Arosevov pravnik

¹² ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar. *Pohlady na Východ*. Bratislava : Veda, 2007, s. 48-58.

¹³ V časopise *Istorija SSSR*, 1967, č. 4, s. 111-120 v rámci rubriky *Istoriki-učastniki Okt'abrskoj revolucii* je bez uvedenia autora spracované heslo A. J. Arosev, kombinujúce biografiiu s obsiahlymi citáciami z pamätí vzťahujúcich sa na revolučné obdobie a potom na pôsobenie v Moskve. Predstavuje Aroseva ako revolucionára i ako zakladateľa vedeckého bádania o Leninovi, no vyšlo sa zmienke o G. Freundovej aj komentáru ohľadom násilného konca jeho života. Tieto spomienky na mladosť a revolúciu, spracované autobiograficky 15. novembra 1932, sa podľa článku v *Istorii SSSR* zachovali vo fondoch Ústredného stranického archívu Ústavu marxizmu-leninizmu (prevzatého RGASPI) f. 124, op. 1, k. 80, s. 4-14.

Ďalšie denníkové zápisky z obdobia 1932 – 37 (tri zošity, troje dosky so všitými listami a štyri zápisníky) boli v tom čase vo vlastníctve dcéry Oľgy Arosevovej. Pred zatknutím ich zveril do opatery svojej sestry Auguste, vydatej Kozlovej, herečke, pôsobiacej v Leningrade, ktorá ich ukrývala v láde na chodbe až do roku 1955, keď bol Arosev posmrtno rehabilitovaný. Tieto boli využívané už pri písaní nižšie uvedených biografických kníh z roku 1987 a sú tiež zaradené (opatrené základnými vysvetlivkami, ale neašpirujúce na vedecky edovaný prameň) ako samostatná časť knihy AROSEVA, Oľga. *Proživšaja dvaždy*.

¹⁴ NA ČR, f. PP 1931 – 1940, Policejní ředitelství Praha II – prezidium – 1931 – 1940, kr. 1011, sign. O 7/1, sign. O7/4, a.i.

¹⁵ Na tieto dokumenty z archívu MZV ČR odkazuje napr. LUKEŠ, Igor. *Československo mezi Stalinem a Hitlerem*. Praha : Prostor, 1999, s. 44, 280.

¹⁶ *Istorija SSSR*, č. 4, 1967, s. 111-120; ČERNOBAJEV, A. A. *V vichre veka*. Moskva : Moskovskij rabočij 1987, Edícia Borcy za velikoje delo.

¹⁷ DAVID-FOX, Michael. Stalinist Westernizer? Aleksandr Arosev's Literary and Political Depictions of Europe. In *Slavic Review*, 2003, roč. 62, č. 4, Tourism and Travel in Russia and the Soviet Union, s. 733-759; DAVID-FOX, Michael. *Showcasing the Great Experiment: Cultural diplomacy and western visitors to the Soviet Union, 1921 – 1941*. Oxford University Press 2011.

¹⁸ AROSEVA, Natalia. *Sled na zemle. Dokumental'naja povest' ob otce*. Moskva : Politizdat, 1987. Knihu možno klasifikovať ako oficiálnu popularizáciu.

¹⁹ AROSEVA Oľga: *Bez grima na bis*. Moskva: Zebra E, 2007; AROSEVA, Oľga. *Proživšaja dvaždy*. Moskva : Astrel', 2012.

²⁰ Napríklad po úmrtí Oľgy Arosevovej poskytovala médiám jej životopisné údaje neter Natalia M. Arosevová, [na rozdiel od predkov má priezvisko písané s mäkkým znakom], ktorá ju sprevádzala počas choroby. <http://she-win.ru/kino/1086-olga-aroseva?start=1> (posledný náhľad 1. 10. 2015); Záznam relácie o Oľge Arosevovej, synovcov Dmitrija a Sergeja s deťmi: http://tvkultura.ru/video/show/brand_id/20919/episode_id/155558/video_id/155558/ (posledný náhľad 1. 10. 2015).

Grigorij, Natáliin vnuk, prostredníctvom životopisnej knihy o tete Ol'ge.²¹ Na všetkých verziách rodinnej biografie sa odrazila nielen rôznorodosť Arosevových životných aktivít, ktorá umožňovala rozličné nasvecovanie a dôrazy, rôzna doba ich publikácie, ale aj generačný raster, a teda rozdielna vlastná životná skúsenosť autorov. Ponúka sa teda ďalšia otázka, smerujúca k ich vzájomnej komparácii, ktorej cieľom nebude rekonštrukcia jeho biografických dát, ale práve porovnanie ich interpretácií.

Alexander Jakovlevič Arosev sa narodil roku 1890 v Kazani ako syn „buržoázneho“ majiteľa veľkej krajčírskej dielne a revolučnejšie naladenej Márie Augustovny Gol'dšmidtovej z rodiny baltských Nemcov, vzdelaním učiteľky. Už jej otec patrilo k narodovol'com. Ona sama bola počas občianskej vojny aktívna v probolševickom hnutí, uväznená a nakoniec popravená ustupujúcimi nepriateľmi v Spassku. Prečo a kým – to sa zrejme rôzni podľa publika, ktorému je verzia určená. Životopisec A. A. Černobajev v knihe z roku 1987 cituje jej zachovanú korešpondenciu so synom aj vyjadrenia pamätníkov a zobrazuje ju ako aktívnu organizátorku miestneho prorevolučného ženského hnutia, ktorá zakladala jasle, rečnila na mítingoch, zháňala potraviny pre vojakov, za čo sa jej vyhrážali „*kulaci aj niektorí učítelia*“. Tvrdí však, že za jej „*hlavnú vinu však bolo považované to, že bola matkou významného bolševika, zástupcu veliteľa Moskovského okruhu*“, a odmietla prezradiť mená svojich spolupracovníkov. Jej sociálnu pozíciu upevňoval zmienkou, že bola zavraždená „*so skupinou deviatich robotníkov*“.²² V scéne vykreslenej v biografii od Natálie Arosevovej, tiež z roku 1987, presviedča zatknutá žena svojich trýzniteľov, že agitovala za bolševikov z vlastnej iniciatívy, a odmieta vyzradiť syna a svojich spolupracovníkov.²³ V knihe Ol'gy Arosevovej z r. 2012 pri dôvode popravy nastáva zmena v osobe – Marii A. Gol'dšmidtovej už ide o nezradenie „*manžela, ktorý bol červeným*“, teda pozornosť sa upriamuje na revolučnú rolu ešte iného člena rodiny, jej vtedajšieho muža V. Vertynského.²⁴ V najnovšej knihe od Grigorija Aroseva z r. 2014 je Maria Gol'dšmidtová sama znovu „*aktívnou propagandistkou, zakladateľkou miestneho zväzu žien*“,²⁵ čo má byť aj primárnym dôvodom jej smrti.

Zaujímavý posun nastáva i v označení páchatel'ov jej vraždy. V starších naratívoch sú nepriatelia identifikovaní ako „bielogvardejci“,²⁶ niekde konkrétne ako „kolčakovci“. Natália Arosevová mala možnosť oboznámiť sa s dokumentmi z archívu pražského ministerstva zahraničných vecí, dokladajúcimi dôslednosť, s akou československí diplomati preverovali, či s týmto činom nesúviseli i čs. légie, keď sa zistilo, že partnerský moskovský

²¹ AROSEV, Grigorij. *Odna dl'a vseh. Ol'ga Aroseva*. Moskva : EKSMO, 2014.

²² ČERNOBAJEV 1987, s. 128.

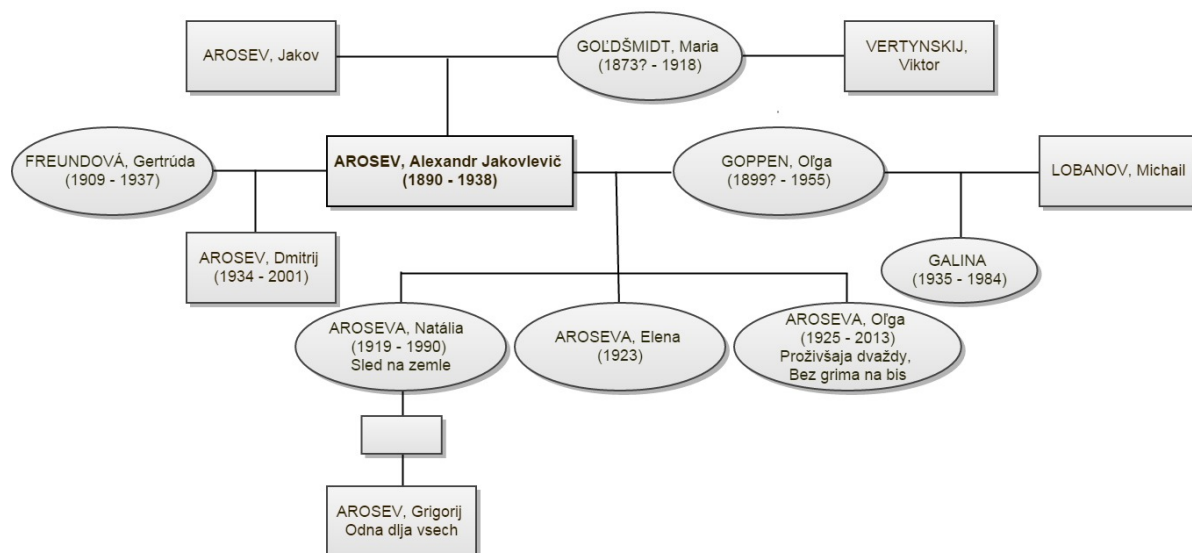
²³ AROSEVA, N. 1987, s. 136-137.

²⁴ AROSEVA, O. 2012, s. 7.

²⁵ AROSEV 2014, s. 15.

²⁶ ČERNOBAJEV 1987, s. 128; AROSEVA N. 1987, s. 138.

komisariát zahraničných vecí uvažuje o vyslaní jej otca A. J. Aroseva do Československa, a túto skutočnosť vo svojej knihe zvýrazňuje. Predloženie mena diplomata, ktorý by mal osobný dôvod považovať aktuálne uctievaných vojenských hrdinov hostiteľskej krajiny za vrahov svojej matky, by totiž bolo nevyhnutne vnímané ako signál k zhoršeniu vzájomných vzťahov. Podľa jej zistení sa však výslovne potvrdilo, že išlo o bielogvardejcov, ako uvádza, „bielych Rusov“.²⁷ Tejto dikcie sa pridržiavala generácia Arosevových detí až do konca. Niektoré súdobé publicistické články však bez ďalšieho vysvetlenia začali v role vrahov uvádzať „bieločečov“, teda príslušníkov čs. légií.²⁸ V tomto kontexte sa „bieločesi“ ocitli dokonca už aj v „rodinnej“ publicisticky ladenej hereckej biografii o Olge Arosevovej z pera jej synovca Grigorija Aroseva.²⁹ Či išlo o zautomatizované použitie pojmu, dnes v Rusku často používaného v referenciách o občianskej vojne, alebo „bielogvardejcov“ zámerne nahradil etnicky externým prvkom s ohľadom na pestovanie sympatií v domácej obci hereckých fanúšikov pochádzajúcich z potomstva oboch vtedajších bojujúcich strán, nevedno.

Rozličnosť výkladu rodinného príbehu, tentoraz zrejme viac povahová a generačná, sa prejavuje aj v takých detailoch, akými sú zmienky o druhom sobáši menovanej Marie Gol'dšmidtovej po smrti jej prvého manžela Jakova Aroseva. Kým v starších textoch sa zmieňuje len uzavretie zväzku s miestnym významným revolucionárom Viktorom F. Vertynským, Grigorij Arosev uvádza a komentuje detail, že išlo nielen o zväzok dvoch revolučných duší, ale tiež o výrazne atypický sobáš vdovy s prinajmenej o pätnásť rokov

²⁷ AROSEVA, N. 1987, s.198-199.

²⁸ <http://www.spas-rt.ru/ru/component/k2/item/4587-neistovaya-mariya.html> (posledný náhľad 1. 10. 2015).

²⁹ AROSEV 2014, s. 15.

mladším kamarátom jej najstaršieho syna, ktorého porodila v sedemnástich. Hoci Ver-tynskij sa o ňu uchádzal už za života jej prvého manžela, ktorého dlhšie doopatruvala v ťažkej chorobe, syn A. J. Arosev sa o celej veci dozvedel až následne a chvíľu sa s ňou vyrovnával.³⁰ Na matku bol naviazaný natoľko, že ju pri prvej príležitosti cesty do Spas-ska neváhal nechať exhumovať a vynútil si prevoz truhly preplneným parníkom do rodnej Kazane, kde ju pochoval po boku prvého manžela, svojho otca.³¹

Podobný potlačený detail sa vyskytuje aj pri interpretácii rozpadu prvého manželstva samotného A. J. Aroseva. Natália, Elena a Oľga prezentovali svoju matku, jeho prvú manželku Oľgu Goppenovú (1899? – 1955), ako ženu, ktorá nedokázala vzdorovať prírode a, zamilujúc sa neskôr do iného muža, opustila manžela aj svoje tri dcéry (o ktoré sa síce chcela starať, ale s Arosevom nedospela k dohode). S novým manželom Michailom A. Lobanovom najprv odišla na Sachalin, po čase sa usídlili v Moskve. Jej rozhodnutie opustiť Aroseva a založiť si novú rodinu veľmi pravdepodobne zachránilo život nielen jej, ale i dievčatám, ktoré k nej prišli natrvalo žiť po otcovom zatknutí roku 1937. V starších verziách sa vyskytujú obrazy o zoznámení sa Aroseva s Oľgou Goppenovou, vtedy čerstvou absolventkou Smol'ného inštitútu, nemanželskou polosirotou po kazanskom prokurátorovi zo šľachtického rodu, ktorá sa práve rozhodla odísť z domova u príbuzných ako dobrovoľná sestra do vojenského špitála.³² Hovoria aj o jej rozhodnutí vydať sa s Arosevom do občianskej vojny ako ošetrovatel'ka.³³ No až vo verzii vnuka Grigorija sa vyskytuje zmienka, že zamilovaný Arosev po návrate z „robenia revolúcie“ do rodnej Kazane zistil, že jeho láska sa po nastúpení do vojenskej nemocnice čoskoro vydala za miestneho hlavného lekára, aj sa už stala matkou, no jej prvé dieťa zkrátka zomrelo. Podľa tejto „doplnenej verzie“ ju Arosev nátlakom, „čuť-li ne nasilijem“, donútil manželstvo s lekárom ukončiť a odísť s ním, čo sa neskôr odrazilo na nepevnosti ich spoločnej rodiny.³⁴

Štúdium i opakované vylučovanie z gymnázia pre opozičné politické aktivity, znalosti jazykov, zahraničné štúdiá v Liége, kam nastúpil po úteku z Ruska pred cárskou políciou a prikázaným vyhnanstvom, aj tie na petrohradskom psychologicko-neurologickom inštitúte, zakladateľská rola pri budovaní leninského archívu a písaní prvých vedeckých prác o dejinách Októbrovej revolúcie, rovnako ako záver kariéry vo vedení Všeľvzbovej spoločnosti pre kultúrne styky so zahraničím vrátane zásluhy o prevoz Marxovho archívu,

³⁰ AROSEV 2014, s. 15.

³¹ AROSEVA, N. 1987, s. 136-141.

³² AROSEVA, N. 1987, s. 141. Matkou Oľgy Goppenovej bola Maria Petrovna Šumilková, sirota z rodiny nevoľníčky a usadeného Róma, ktorá slúžila v dome prokurátora. Oľga Goppenová sa až v dospelosti dozvedela, že jej „pestúnka“ je jej vlastnou matkou.

³³ AROSEVA, O. 2012, s. 6.

³⁴ AROSEV 2014, s. 18.

spravovaného aktivistami II. internacionály, zo Švajčiarska do Moskvy,³⁵ robia z diplomata Aroseva prototyp „sovietskeho inteligenta“, resp. sovietskeho kulturträgera. Ak sa však začne jeho portrét vykresľovať od jeho vojenského pôsobenia počas revolúcie v Moskve, priamo od jeho osobnej zodpovednosti za delostrelecký útok na Kremel', a následne od riadenia moskovskej Čeky a potom šéfovania Revolučnému tribunálu Ukrajiny, veci vyzerajú inak. Kým v starších biografických črtách citácia jeho osobného³⁶ veliteľského rozkazu k strel'be na Kremel' bola základom argumentu o revolučnej rozhodnosti a ochote prijať zodpovednosť na rozdiel od váhavcov, v novších už tento detail chýba. Či ide o náhodu, podvedomé či vedomé uprednostnenie nepoškvrňovania obrazu *kulturnika* účasťou na poškodení historických budov, alebo o nevhodnosť aktualizácie predstavy revolučného útoku na Kremel', ťažko posúdiť.

Celkovo je jeho účasť na bolševickom boji prezentovaná výlučne ako boj za sociálnu spravodlivosť, prípadne proti ľuďom, ktorí sa z nejakých dôvodov stali nepriateľmi a stáli mu v ceste za vznešeným cieľom. Kým vo verziách N. Černobajeva a dcéry Natálie, publikovaných v 80. rokoch, môže ísť aj vzhľadom na cenzúru o pochopiteľný akcent, neskoršie verzie si mohli dovoliť viac reflexie než sústrastné povzdychnutie nad nervovými otrasmi, aké jemnej duši spisovateľa spôsobovalo „nutné“ rozhodovanie o rozsudkoch smrti. Pre celkovú vyčerpanosť z „robenia revolúcie“, ktorú zhoršovala zrejme dedičná srdcová slabosť, ho strana spolu s ďalšími súdruhmi vyslala liečiť sa koncom roka 1920 „k nemeckým profesorom“.³⁷

„Mäkká moc“ bolševického Ruska

Spätne pri niektorých iniciatívnych Arosevových aktivitách stojí za úvahu možný pomer presadzovania jeho osobných záujmov a záujmov štátnej propagandy.³⁸ Napríklad, M. David-Fox uvádza, že naoktrojovaná zmena vedenia československej Spoločnosti pre kultúrnu a hospodársku zblíženie s novým Ruskom roku 1931, teda dosadenie členov

³⁵ Istoriki-učastniki Okt'abrskoj revol'ucii, A. J. Arosev, In *Istorija SSSR*, č. 4, 1967, s. 118. Opisu rokovaní a prevozu archiválií, zahŕňajúcich časť Marxovho archívu, je venovaný celý štvrtý denníkový zväzok, vydaný v rámci knihy AROSEVA, O. *Proživšaja dvaždy*. Prevoz pomáhali organizovať otec a syn Rubakinovci. Nikolaj Alexandrovič Rubakin (1882 Lomonosov – 1946 Lausanne), spisovateľ, knihovník a účastník ruskej revolúcie 1905 – 07, žijúci v Ženeve. Jeho syn Alexander Nikolajevič Rubakin v tom čase pôsobil v Paríži a zúčastňoval sa i vyjednávania prevzatia otcovho archívu. Archív sa stal súčasťou Ústavu marxizmu-leninizmu pri CK KPSS v Moskve. Na rozdiel od Natálie Arosevovej, jej sestra Oľga ho omylom uvádza ako „Rubakinov archív“, zrejme si ho zmýlila s Rubakinovou knižnicou, prevezenou do Knižnice V. I. Lenina po druhej svetovej vojne.

³⁶ Citát rozkazu je uvedený v AROSEVA, N. 1987, s. 130, AROSEVA, O. 2012, s. 8, zmienka o ňom už v krátkej črte AROSEV, G. chýba, hoci vymenúva viaceré jeho aktivity („väzenia, vyhnanstvá, plnenie straníckych úloh po celej krajine, post komisára na Hlavnom veliteľstve vzdušných síl, komisára štábu 10. armády Južného frontu, predseda Najvyššieho tribunálu Ukrajiny, pôsobenie v Ústave dejín strany a revolúcie, spolupráca s Čekou, literárna činnosť“), s. 15-16.

³⁷ AROSEVA, N. 1987, s. 147.

³⁸ DAVID-FOX 2003, s. 733-759.

KSČ do jej vedenia, prebiehala pod jeho osobným aktívnym dohľadom.³⁹ Arosevov návrh z decembra 1932⁴⁰ na zriadenie kultúrnych centier v zahraničí je formulovaný priamo ako podpora otvoreného ideologického exportu, ba využíva aj agentúrny motív. Súčasne by však prijatie návrhu rozšírilo aj jeho osobné kompetencie, cestovné možnosti atď. Bez ohľadu na reálne prevažujúci motív použitá dikcia prezrádza, že k hostiteľskej krajine dokázal zaujať výsostne inštrumentálny postoj. Na sovietske vedenie rezortu zahraničia apeloval precedentnými prípadmi zahraničných inštitútov v Prahe (bol tam už francúzsky, taliansky, britský...), ktoré videl nielen ako fóra kultúrnej spolupráce, ale zvyrazňoval ich spravodajskú kvalitu, „*sú opornými bodmi pri získavaní informácií a zmeny nálad a postojov verejnosti*“. Navrhoval preto pokúsiť sa o ich zriadenie aspoň v tých krajinách, „*kde sú komunistické strany legálne*“. Získané spravodajské informácie mali byť „osnovnoy zakvaskoj“, teda základnou ingredienciou pri ich zriadení. V prospech ich urýchleného zriadenia podľa neho hovoril i fakt, že prokomunistickí nadšenci, napr. z radov francúzskej inteligencie, si začali už zriaďovať kultúrne stánky z vlastnej iniciatívy, napr. vydateľskú skupinu „Nová literárna doba“, a snažili sa vraj i „*o ovládnutie jedného z veľkých parížskych divadiel*“. Tento, zo sovietskeho hľadiska pozitívny vývoj súčasne niesol so sebou riziko, že v Európe vzniknú prokomunistické kultúrne stánky mimo kontroly a rozhodujúceho vplyvu Moskvy.

Arosev navrhoval zviezť sa na vlne už jestvujúcich aktivít a ujať sa iniciatívy, keďže aj samospádom „*propaganda komunizmu vychádza z rámcov výlučne politických a snaží sa nájsť nástroje masovejšieho vplyvu*“. Následne vymenoval dôvody, pre ktoré by práve Československo bolo dobrým pokusným poľom pre takýto inštitút: zárukou širokého ohlasu bude už „etnická blízkosť“ publika, po druhé, ak by následne pre zriadenie inštitútu vznikli nejaké nedorozumenia, tak práve Československo bolo pre ZSSR „*najmenej cenné, pretože nás tu ani neuznávajú*“, a po tretie, „*Československo je krajina s kolosálnou produkciou inteligencie vo všetkých oblastiach*“. Argumenty podporil konštatovaním, že „*medzi našimi priateľmi komunistami v Československu sa tento plán stretáva s nadšením*“. Doplnil i vlastný nápad na vylepšenie účinnosti prosovietskej kampane, „*iniciatíva by nemala vychádzať od nás, ale od významných svetových inteligentov, čo najsilnejšie spojených s Československom*“. Ako príklad uviedol Romaina Rollanda, s ktorým si už roky dopisoval, a navrhoval, že k nemu zájde do Švajčiarska a porozpráva sa o nápade rozvinúť kampaň za zriadenie sovietskych kultúrnych centier v Európe.

³⁹ DAVID-FOX 2011, s. 81. V apríli 1931 bola premenovaná na Spoločnosť pre hospodárske a kultúrne zblíženie so Sovietskym zväzom. Svoju činnosť obnovil po polročnom zákaze aj Zväz priateľov ZSSR, založený v júni 1930.

⁴⁰ RGASPI, f. 17, op. 120, N 42, s. 5, Stalinu, Molotovu, Kaganoviču. Ob organizácii v Jevrope institutov sovietskej kultúry. Nedatované, doručené 5.12.1932.

Mimochodom, s Romainom Rollandom sa v Arosevovom životopise stretávame opakovane, a interpretácia ich korešpondencie poskytuje niekoľko zaujímavých kľúčov k názorovému vývoju Aroseva i rodinných memoárov. Rolland so svojou ruskou manželkou Mariou Kudaševovou sa s ním opakovane stretli napríklad v decembri 1934, keď ich navštívil v rámci cesty do Paríža, Ženevy a Berlína. Roku 1935, počas oficiálnej návštevy francúzskeho spisovateľa v Moskve, ho Arosev sprevádzal ako predseda VOKS-u a osobne tlmočil rozhovory medzi ním a Stalinom.⁴¹ V r. 1936 sa na neho Rollandovci obracali so žiadosťou o vysvetlenie, o čo ide v procesoch voči Bucharinovi, Rykovovi a spol. Podľa zachovaného konspektu im odpovedal vyhýbavo, ale zreteľne: „[N]a vyjadrenie takých vecí v slovníku slova niet,“ žijeme „časy, keď beh udalostí predbieha myšlienky“, v období, keď sa sám vracal k svojim predrevolučným úvahám o tom, „kto a aké právo má vládnuť nad druhým a trestať“, a vôbec, „v liste sa všetky myšlienky vyjadriť nedajú, ani v rodnom jazyku“, preto „by ich tak rád videl“ zoči-voči.⁴² Príznačne, v tej istej knihe Oľgy Arosevovej, kde vydala prepis tohto prameňa, sama vidí len otca, „ktorý celé roky propagoval mladý sovietsky štát v zahraničí“, a preto odrazu v období, keď tieto procesy „vyvolávali v zahraničí strašný dojem (...) nevedel, ako na takéto otázky odpovedať“. No „súc diplomatom a múdрым človekom, napísal, že vo francúzštine takých slov niet a po rusky by Romain Rolland nepochopil. Bývajú také udalosti, ktorým len čas dá správne hodnotenie.“⁴³ Jej interpretácia nereflektuje fakt, že „novinkou“ polovice 30. rokov nebolo zdesenie z činov sovietskeho režimu, len jeho šírenie sa až do kruhov dovtedajších sympatizantov. A už vôbec nie to, že ak citované formulácie z konspektu Arosev aj reálne odoslal do zahraničia, vzhľadom na systematickú listovú cenzúru boli „samovražedným“ dôkazom nelojality k stalinskému režimu. Narušil by sa tým dcérami produkovaný idylický obraz otca ako múdreho diplomata, ktorého dostala do problémov výlučne jeho druhá manželka svojou neprispôsobivosťou novým pomerom.

Keď v júli 1937 sovietske noviny reportovali obvinenie Aroseva za podľahnutie politickým úchylkám, patrila Rolland medzi osoby, na ktoré sa obrátila listom s prosbou o pomoc Terezie Freundová, matka Gerdy. O svojej dcére nemala žiadne správy, zatkli ju totiž v tichosti už mesiac pred manželom. Rolland žiadosti o intervenciu vyhovel a listom z 4. augusta apeloval na Stalina s odkazom na nejasný osud už medzičasom štyroch detí v rodine, (k Arosevovým dcéram z prvého manželstva pribudol syn Dmitrij).⁴⁴ Neúspešne. Gerda bola popravená ešte pred Arosevom, 2. decembra 1937, ako „zahraničná

⁴¹ A. J. Arosev. In *Istorija SSSR*, č. 4, 1967, s. 119.

⁴² AROSEVA, O. 2012, s. 109.

⁴³ AROSEVA, O. 2012, s. 12-13.

⁴⁴ AROSEVA, O. 2012, s. 111-112.

špiónka“ a „členka kontrarevolučnej teroristickej organizácie“.⁴⁵ Arosev bol zastrelený 10. februára 1938 spoločne s Antonovom-Ovsejenkom.

Arosevovo dlhodobé pôsobenie v krajinách s nielen slobodnou tlačou, ale i silným verejným záujmom o dianie v ZSSR je podstatné na získanie predstavy o tom, čo a kedy mohol vedieť o stalinských mechanizmoch vnútrostraníckeho boja, resp. o odpore proti nim, a či bol nútený sa nad nimi zamýšľať skôr, než zomleli jeho samého. Prípadne, či sa nejakých aktivít, kvalifikovateľných ako vybočenie zo straníckej línie, zúčastnil. V tomto zmysle bolo zvlášť podnetným prostredím Francúzsko, kde svoju diplomatickú kariéru začínal ako nižšie postavený pracovník ambasády a aj neskôr sa stalo miestom jeho služobných rokovaní vo funkcii predsedu VOKS-u. Paríž sa stal útočiskom silných skupín protikomunistickej emigrácie, no tiež ľavicových protistalinských „heretikov“ trockistického alebo iného zamerania. Sympatizanti oboch prúdov sa síce hojne vyskytovali aj v Československu, no vo Francúzsku sovietske zastupiteľstvo v danom čase zažilo i široko publikované defekcie svojich diplomatov, ktorí svoj čin vysvetľovali pocitom ohrozenia zo strany príslušníkov sovietskej tajnej polície.⁴⁶ Tí nielen prichádzali na kontroly či operatívne „pracovné návštevy“, ale boli vysielaní aj na dlhodobé misie, aby na mieste budovali a riadili svoje agentúrne siete.⁴⁷

Spomienky Arosevových dcér na časy pred cestou do Prahy aj po návrate z nej zachytávajú zmenu postojov niektorých bývalých otcových priateľov, no útlm ich vzájomnej komunikácie pripisujú skôr ich osobnému nepochopeniu pre sobáš s buržujkou⁴⁸ a najmä ich postupnému „zbyrokratizovaniu“ vo vysokých funkciách. Bývalí spolubojovníci vraj v Kremli časom podliehali pretláčaniu sa o posty a sprievodnému ochladnutiu revolučného bratstva.⁴⁹ Arosevove ponávratové ťažkosti s prispôbením sa a „zapadnutím“ do domácich mocenských pyramíd a sporov sa tu odvíjajú skôr od jeho rozdielnej pracovnej skúsenosti. Svoj pocit priameho ohrozenia dcéry datujú až do „neslávne známeho“ roku 1937.⁵⁰

Detaily denníkových zápiskov však svedčia o tom, že starí známi sa snažili varovať a „naznačovať“ hroziace problémy na pomery otvorene, problém bol skôr s ochotou

⁴⁵ <http://museum-dom.ru/bio09/aroseva.html> (posledný náhľad 1. 10. 2015).

⁴⁶ Napríklad 2. októbra 1929 „došlo na sovietskom vyslanectve k incidentu medzi vyslaneckým radcom Besedovským a predstaviteľom Čeky, po ktorom sa Besedovskij vzdal postu a dal sa pod ochranu francúzskych úradov“. In *Zahraniční politika*, č. 11, 1929, s. 1396.

⁴⁷ ANDREW, Christopher M. – GORDIEVSKY, Oleg. KGB: The inside story of its foreign operations from Lenin to Gorbachev. HarperCollins Publishers, 1990.

⁴⁸ AROSEVA, N. 1987, s. 227.

⁴⁹ AROSEVA, O. 2012, s. 5.

⁵⁰ AROSEVA, O. 2012, s. 10-11, AROSEVA, N. 1987, s. 237. Ako žiačky medzinárodnej nemeckojazyčnej školy Karla Liebknechta, kam chodili najmä deti komunistických emigrantov v Moskve, pracovníkov Kominterny a nemeckých špecialistov pracujúcich v moskovských fabrikách, zažili „miznutie“ spolužiakov a ich rodičov už od školského roku 1935/36.

Aroseva vypočut' a vnímať ich odkazy. Nešlo len o to, že po návrate ostal na dlhé mesiace bez pracovného zadelenia, čo indikovalo nedostatok dôvery zo strany vedenia, a že viacerí známi funkcionári sa s ním odmietali stretnúť.⁵¹ Komisar zahraničných vecí M. M. Litvinov sa už v novembri roku 1932 počas súkromnej audiencie odhodlal priamo mu povedať, že v OGPU na neho zaviedli spis, pretože ho považujú za „prípado“. ⁵² Pritom mu komisariát ešte niekoľkokrát schválil aj s manželkou vycestovanie do zahraničia. Odtiaľ sa napriek takémuto varovaniu vrátil, presvedčený, že zmienený spis musí byť len „nezmyselným výplodom karieristov“ a ublížiť mu nemôže – ved' ho „na ÚV VKS(b) a v Politbyre poznajú príliš dobre na to, aby ich názor ovplyvnili takéto výmysly“. Ťažko udržateľná je i detským spomienkovým optimizmom ovplyvnená verzia o izolovanom prostredí sovietskych zahraničných zastupiteľstiev, akoby uchránených od atmosféry postupne prevládajúcej v stalinskej Moskve. Protirečili jej nielen spomínané prípady zbehnutia sovietskych diplomatov zo svojich postov, no taktiež samotné denníkové záznamy a hlásenia Aroseva, opisujúce doťahovanie sa s udavačom rovno na pražskej misii.⁵³

Bol však Arosev sám nejaký aktívny v činnostiach či stykoch, ktoré boli dobovo hodnotené ako opozičné? Michael David-Fox si v najnovších výskumoch dôkladne všima jeho úporné vyvažovanie osobnej „rozkročenosti“ medzi pozíciou sovietskeho politického reprezentanta a literáta orientovaného na západnú kultúru. Poukazuje však i na Arosevu vernosť Stalinovi, demonštrovanú vo frekventovaných osobných listoch. V snahe udržať sa, prípadne vrátiť sa na diplomatický post, sa neostýchal vykresľovať európske metropoly vojensko-propagandistickou terminológiou ako miesta „frontových línií“, písal z „najdôležitejších hniezd nepriateľov ZSSR“ a nadchýnal sa veľkými krokmi, ktorými „tá stará prostitútka Európa speje k zániku“.⁵⁴ V tomto prípade ťažko odhadnúť pomer presvedčenia a oportunistiky, ktorý je však zrejmejší v súkromnejších situáciách. Spomienka najstaršej dcéry Natálie, publikovaná roku 1987, zachytáva detail z desiateho výročia Októbrovej revolúcie. Otec ju prišiel osláviť z litovského zastupiteľstva do Moskvy, kde nechal žiť manželku s deťmi. Bez váhania sa zapojil do násilného rozháňania protidemonstrácie, ktorú si dovolili zorganizovať tie „svoloči“, „trockisti“. Ďalšieho dňa vyhodil zo svojej domácej pracovne trojčlennú návštevu. Presný obsah rozhovoru sa nezachoval, no dcéra z kusých vyjadrení zachytila nielen otcovo rozhorčené odmietnutie predložených

⁵¹ Denníkový zápis z 14. augusta 1933: „Jagoda nie je na GPU, alebo ma nechce prijať. Kaganovič tam nie je, alebo ma nechce prijať.“ [GPU, od roku 1923 správne OGPU, Zjednotená štátna politická správa, orgán štátnej bezpečnosti. Genrich Jagoda (1891 – 1938) a Lazar Kaganovič (1893 – 1991) patrili k popredným organizátorom stalinských represíí.] AROSEVA, O. 2012, s. 20.

⁵² AROSEVA, O. 2012, s. 19.

⁵³ Denníkový zápis z 2. a 13. novembra 1932, AROSEVA, O. 2012, s. 17-19. Jedno z udaní, list od nespokojného radcu sovietskeho zastupiteľstva a tajomníka Zemljačestva v Prahe, prijatý do archívu CK VKS(b) 17. marca 1933, odoslaný 22. októbra [1932], (podľa informácie z denníka ide zrejme o radcu M. Polockého, tajomníka straníckej organizácie na misii), je v RGASPI, f. 17, op. 120, N 42, s. 8.

⁵⁴ DAVID-FOX, Michael. *Showcasing the Great Experiment: Cultural diplomacy and western visitors to the Soviet Union, 1921 – 1941*. Oxford UP 2011, s. 225.

návrhov: „*Za koho ma máte? Ako ste sa opovážili s tým prísť za mnou? Ved' to je sprisahanie! Sprisahanie voči ÚV!... Von z môjho domu!*“, ale i fakt, že jeho hysterický tón sa nezmenil ani po ich odchode. Už v súkromí hromžil pred manželkou na „čvargu“ a „hadov“, „zradcov“, ktorí – „*len si predstavte – si vytvorili zvláštnu platformu! Hlavy s'at' by im za to bolo málo!*“⁵⁵

Nemecká komunistická veteránka Ruth Fischerová uvádza svoju opačnú skúsenosť. V povojnovom článku pre americký časopis *Life* opísala svoj útek do Československa začiatkom roka 1933, po nástupe Hitlera k moci, keď už bola niekoľko rokov vylúčená zo strany za nesúhlas so stalinistickou líniou. V tom čase vraj kamkoľvek prišla, „*počula rozhorčených komunistov otvorene hovoriacich o potrebe okamžitej zmeny moskovského vedenia*“. V Prahe sa Arosev stretnutiu s ňou úmyselne nevyhýbal, ba bol dokonca „*prvým, kto ju pozdravil*“.⁵⁶ V rozhovoroch „*zdôrazňoval, že je lojálnym sovietskym občanom a diplomatom*“, a z tejto pozície „*zásadne odmietal vnútrostranícke bratovražedné boje a potláčanie všetkých slobôd*“. Jeho dodatok, že „*nehovorí len za seba, ale tento názor zdieľajú mnohí*“, vzťahovala Ruth Fischerová k Riutinovej platforme. Išlo o skupinu, formovanú spoločnou diskusiou ideí Martemiana Riutina, menovite textu „*Stalin a kríza proletárskej diktatúry*“. Neskôr sa s Arosevom ešte stretla počas jeho pobytu v Paríži (zrejme v r. 1935), kde sa vraj „*snažil nadviazať pevné kontakty*“ s miestnymi anti-stalinistami. „*Zorganizoval pre mňa večierok v sídle sovietskeho predstaviteľa Rubakina*“.⁵⁷ Uvádza, že v „*buržoázne opulentnom salóne na Quai Tokio sa stretlo asi tridsať ruských komunistov a hŕstka európskych disidentov, ako som bola ja, a diskutovali sme o budúcnosti – o tom, kto musí ísť preč a kto môže zostať v post-stalinskej vláde*“.⁵⁸ Paradoxne, podobný obraz Aroseva ako aktívneho podporovateľa medzinárodnej siete trockistov, teda Stalinovho zradcu, je súčasťou aj dnešného ruského prostalinského naratívu. Napr. Jelena Prudnikovová v knihe z roku 2006 interpretuje už samotný Arosevov sobáš ako jasný dôkaz väzby na trockistov. V jej príbehu sa sovietska rozviedka snažila sobášu zabrániť, ale v Ústrednom výbore ho vysoké šarže kryli, ba dokonca po návrate do ZSSR mu zverili vedenie VOKS-u ako „*post, pre Trockého ešte cennejší*“. Následné represie sa pokúša

⁵⁵ AROSEVA, N. 1987, s. 192.

⁵⁶ Podľa listu námestníka ľudového komisára zahraničných vecí N. Krestinského sovietskemu splnomocnenému zástupcovi v Berlíne N. Chinčukovi z 27. marca 1933 sa Arosev osobne angažoval pri vydaní sovietskych cestovných dokladov pre R. Fischerovú a A. Maslowa. Cit. in SLUTSCH, Sergej – TISCHLER, Carola (eds.). *Deutschland und die Sowjetunion 1933 – 1941*, I, Mníchov : Oldenbourg Wissenschaftsverlag GmbH, 2013, s. 235.

⁵⁷ Išlo o Alexandra Nikolajeviča Rubakina, syna starého revolucionára N. A. Rubakina. Ako syn revolucionára – emigranta spolupracoval so sovietskymi diplomatmi, nebol však oficiálnym predstaviteľom krajiny.

⁵⁸ FISCHER, Ruth. Conspiracy Inside Communism – Onetime Party Favorite Explains that Titoism was & is an International Revolt Against Stalin. In *Life magazin*, 8. máj 1950, s. 103-116. R. Fischerová uvádza, že si boli vedomí dohľadu agentov OGPU, no vzhľadom na všeobecnú rozšírenosť protistalinských nálad, keďže nástup Hitlera sa vnímal ako zlyhanie stalinskej politiky nespôlupráce so zvyškom ľavice, „*odvažovali sa snívať o úspechu*“ svojich snažení. Stalin túto vlnu nesúhlasu utlmil VII. zjazdom Kominterny roku 1935, kde sa prezentovala nová oficiálna línia hlásenia sa k politike jednotného protifašistického frontu.

obieliť nepriamym obvinením, že „možno sa len dohadovať, koľko informácií a peňazí presmeroval tento ‚zamilovaný pár‘ k ‚démonovi revolúcie‘“.⁵⁹

Pražské konflikty

Napriek spätnej idealizácii detskými spomienkami bol politicky konfliktný takmer celý Arosevov pražský pobyt. V priebehu svojej misie, ktorá sa začala roku 1929, tu vlastne zažil proces bolševizácie miestnej komunistickej strany aj vyhrotenie sporov v radikálnej ľavici v súvislosti s vyhostením Trockého zo ZSSR. A keďže z titulu funkcie mal v prvom rade pokračovať v aktivitách svojich predchodcov, Pavla Mostovenka a Vladimira Antonova-Ovsejenka, snažiacich sa o riadne uznanie Sovietskeho zväzu a ustanovenie plnohodnotných diplomatických vzťahov na úrovni vyslanectiev, jeho hlavnou priznanou agendou boli popri kultúrnej diplomacii rokovania s „buržoáznymi politikmi“, priemyselníkmi či bankármi. Táto línia sa permanentne zrážala s predstavami miestnych československých radikálov o tom, ako by sa mal správať reprezentant revolučnej otčiny všetkých proletárov. Čím nemyslím len vzájomne rozporné roly „odhodlaného sovietskeho bojovníka za žiarivú budúcnosť“ a „starostlivého otca troch dievčatiek“,⁶⁰ hoci aj tie mali istý vplyv. O povahe domácich starostí snád' najlepšie svedčí príhoda najmladšej, ktorá nadšená z predstavenia Brechtovej Trojgrošovej opery vo Vinohradskom divadle, kam ich otec v rámci „kombinovania rodiny s kariérou“ zobral, si o pár dní rozstrihala šaty, vyobliekala sa za trhanku a s kamarátkou vyrazili do pražských ulíc, spievajúc kuplety o dieťati opustenom matkou, žobrajúc o milodar, čo neušlo pozornosti polície a vraj ani tlače.⁶¹ Alebo spoločná zábavka sestier, „hrdinsky“ unikajúcich cestou do školy priechodmi a bočnými ulicami z dohľadu službukonajúcich policajtov v civile.⁶² Táto hra na schovávačku, ktorej ich spočiatku učil aj otec, by sa dala brať ako vyhýbanie sa politicky motivovanému obťažovaniu – no nie v situácii, keď sám Arosev podchvíľou obviňoval bielych emigrantov z prípravy atentátu na svoju osobu a dožadoval sa policajnej bdelosti.⁶³

Dogmatickí československí komunisti Aroseva z princípu neradi videli v spoločnosti miestnej smotánky a vôbec v mnohých situáciách, aké si úspešná činnosť zastupiteľstva

⁵⁹ PRUDNIKOVA, Jelena Anatolievna. *Dvojnój zagovor. Tajny stalinskich repressij*. Moskva : Olma media 2006, <http://bookz.ru/authors/elena-prudnikova/dvoinoi-031/page-16-dvoinoi-031.html> (posledný náhľad 1. 10. 2015).

⁶⁰ DUNHAM, Vera. *In Stalin's times. Middleclass values in Soviet Fiction*. Duke UP 1990, 91. CLARK, Katerina. *The Soviet Novel. History as a Ritual*. Indiana UP, 2000, s. 115.

⁶¹ AROSEVA O. 2007, výňatok: <http://labirint25.com/comments-2/158-bez-grima> (posledný náhľad 1. 10. 2015); AROSEV 2014, s. 36.

⁶² AROSEVA, N. 1987, s. 203.

⁶³ NA ČR, PP 1931 – 1940, Policejní ředitelství Praha II – prezidium, kart. 1011, Sign 07/1. s. 39-42, Policejní mise, stížnost, 22. 4. 1931.

vyžadovala.⁶⁴ Citlivosti niektorých symbolov medzinárodnej proletárskej spolunáležitosti si bol skúsený diplomat vedomý – ešte v Paríži nedovoľoval svojej prvej manželke ani mierne použiť rúž, aby nepôsobila zbytočne „buržoázne“.⁶⁵ Bol však odhodlaný dodržiavať diplomatické zvyklosti v odievaní argumentujúc, že „vie, kedy čo nosiť“. *„Počas revolučných bojov som nosil šinel' a pri prijímaní zahraničných hostí som si obliekal frak.“* Adresované mu boli i výčitky ohľadom „podozrivého“, kozmopolitizmom zaváňajúceho používania cudzích jazykov. Bránil sa, že s hosťami sa rozprával nie „cudzím“, ale „ich rodným“ jazykom, aby si lepšie rozumeli.⁶⁶ Priebežné hospodárske rokovania, ako napríklad snaha o vybavenie pôžičky pre ZSSR, ktorú po jeho odchode poskytla Živnobanka pod vedením riaditeľa Preissa so zárukami čs. vlády, si tiež od Aroseva vyžadovali množstvo predbežných rokovaní „s nepriateľmi“.

Pobúrenie profesionálnych obrancov proletariátu vyvolala i štandardná kondolencia sovietskeho zastupiteľstva po leteckom nešťastí Tomáša Baťu, na ktorého tlač komunistických radikálov dlhodobo kanalizovala verejnú nenávisť. Nie je ťažké predstaviť si situáciu, v ktorej sú českí komunisti pred súdom za nenávistnú ohováračskú brožúrku o Baťovi a tlač „proti nim“ cituje výrok predstaviteľa Sovietskeho zväzu, že bol jedným z najväčších Európanov s veľkými zásluhami o priemysel.⁶⁷ Podobný nesúhlas dokázala 6. marca 1930 vyvolať oficiálna gratulácia sovietskeho zastupiteľa Tomášovi G. Masarykovi k 80. narodeninám⁶⁸, pretože v dôsledku znižovala vážnosť domácich komunistických kampaní, obviňujúcich „buržoáznu republiku“ a jej vedenie zo zločinov voči pracujúcim.

K rozporom a nepochopeniu zo strany miestnych odhodlaných radových podporovateľov stalinskej línie sa pridávala antikampaň zo strany ich súperov z radikálnej ľavice. Napríklad list z Prahy, uverejnený v parížskom trockisticky orientovanom časopise *Biulleten' opozicii* z júla 1930, opisoval pokus „robotníckej delegácie“ informovať sa na zastupiteľstve *„o príčinách popravy súdruha Bl'umkina“*.⁶⁹ Arosev im vraj najprv povedal, že si vyžiada informáciu z Moskvy. Po niekoľkých pokusoch domôcť sa odpovede *„tento k stene pritlačený komunista vyhlásil, že záležitosť popravy komunistu ,nepatrí k jeho diplomatickým povinnostiam“*.⁷⁰ Ďalej ho pisateľ obvinil, že sa len pasívne prizeral zadržaniu

⁶⁴ Denníkový zápis z novembra 1932, diskusia s Antonovom-Ovsejenkom vo Varšave. AROSEVA, O. 2012, s. 17.

⁶⁵ AROSEVA, N. 1987, s. 177.

⁶⁶ AROSEVA, O. 2012, s. 11.

⁶⁷ RGASPI, f. 17, op. 120, N 42, s. 8.

⁶⁸ Kalendárny vstup 4. 3. 1930, *Zahraniční politika*, 1930, č. 5, s. 470.

⁶⁹ Bl'umkin, Jakov Grigorievič, revolucionár, spoluzakladateľ sovietskych tajných služieb, roku 1922 pobočník Trockého v Národnom komisariáte obrany, potom pracoval v OGPU (narodený približne v r. 1900, popravený na základe rozsudku kolégia OGPU z 3. novembra 1929).

⁷⁰ *Biulleten' opozicii*, č. 12-13, 1930, <http://web.mit.edu/fjk/www/FI/BO/BO-12.shtml> (posledný náhľad 1. 10. 2015).

celej delegácie hliadajúcou čs. tajnou políciou pred budovou zastupiteľstva a zatknutiu jedného z jej členov.

Kým takáto úradná aktivita či pasivita mohla ešte patriť do bežnej diplomatickej agendy ako „menšie zlo“ v záujme „vyššieho dobra“ – rozvoja medzištátnych vzťahov so ZSSR – a chápavejším súdruhom ju bolo možné takto vysvetliť, rodinné rozhodnutia sa podobnému „diplomacickému“ krytiu vymykali. Arosev svoje školopovinné dcéry zapísal na relatívne elitné dievčenské reformné gymnázium na Charvátovej ulici, dokonca nemeckojazyčné. K ich mimoškolským aktivitám patrili zasa hodiny baletu na

Gerda Freundová-Arosevová. Zdroj: NAČR, PŘ 1941-50, kr. 110, sign A 544/7

súkromnej tanečnej škole. Nuž a na jar 1932 urobil Arosev „nepripustný“ krok, úplne nekompatibilný s predstavami „karlínskych kluků“ a „žičkovských žen“ o morálnych hodnotách, aj vo svojom osobnom živote. Oženil sa s dvadsaťdvaročnou, teda o dvadsať rokov mladšou dcérou obchodného cestujúceho, ktorá v Prahe mala baletnú školu pre dcéry miestnej buržoázie.

Aj tu možno nájsť zaujímavé rozpory v biografických črtách. V defamačných listoch do Moskvy figuruje Gerda ako „dcéra bohatého kupca“, popredného buržuaja atď. (v čom sa zhodujú s dobovým bulvárom, v tomto duchu reportovalo i citované berlínske *Tempo*). Arosevove dcéry, ktoré s macochou nemali dobrý vzťah a kládli na ňu vinu za otcovu smrť, ju portrétovali opakovane ako ženu z relatívne chudobných pomerov, z „chatrného domčeka“, snažiacu sa o spoločenský vzostup, o život „vo vile“, ktorú si ich otec zobral v afekte po krachu prvého manželstva.⁷¹ Podľa tejto verzie nová manželka vo svojej naivite „nepochopila“, že majetok misie mu nepatrí, a po vystáňovaní do ZSSR teda bola neustále nespokojná so životnou úrovňou, so zásobovaním a pod. Domácimi škandálmi mala manžela nútiť k získavaniu nadmerných výhod, čím priťahovala na rodinu zbytočnú pozornosť neprajníkov, ktorých bolo v Moskve roku 1937 nadostač. O hĺbke Gerdinho sklamaní z moskovských pomerov a následnej psychickej traume, ktorá sa odrazila na rodinnom živote, niet dôvodu pochybovať, no uvedená interpretácia jej postavenia pred sobášom je nielen jednostranná, no i fakticky chybná. Hoci k „popredným buržuajom“ mali Freundovci ďaleko, o veľmi slušnom finančnom zázemí rodiny svedčí ako adresa na Vinohradoch, U Riegrových sadů 2 (dnes Chopinova), voľnočasové cestovanie

⁷¹ AROSEVA, O. 2012, s. 3, AROSEV 2014, s. 19.

s rodičmi do zahraničia, aj vzdelanie detí – starší syn Herman (Hary) študoval právo, dcéra sa v modernom baletе rozhodla zdokonaľovať na súkromnej škole v Berlíne.⁷²

V súlade s obrazom naivnej a v realite nezorientovanej macochy Gerdy sa jej nevlastné dcéry v pamätiach vôbec nezmieňujú o existencii jej akýchkoľvek politických názorov, nieto ešte aktivít. Historik Igor Lukeš, vychádzajúci z listov, ktorými sa zúfalí rodičia po jej zatknutí roku 1937 obracali na československé i sovietske orgány, kde sa ju snažili vykresliť čo najpriateľnejšie, ju, naopak, označuje rovno za „pracovníčku aparátu“ Komunistickej študentskej frakcie (Kostufra).⁷³ Defamačný materiál na Aroseva, pochádzajúci zvnútra sovietskeho zastupiteľstva, ju zasa koncom roka 1932 pre sovietske vedenie vykreslil ako členku Zväzu slobodomyselnej mládeže (Freidenkerjugend), „z ktorého odmietla vystúpiť, hoci ho KSC označila za trockistický“⁷⁴ a k pravde mal zrejme najbližšie. Podľa materiálov zhromaždených k procesom proti československým „trockistom“,

A. J. Arosev (vľavo s dcérou Oľgou) na spoločnej fotografii so Stalinom (1935) Zdroj: Wikipedia

stíhaným v 50. rokoch, sa totiž jej starší brat Hary angažoval v 30. rokoch vo níľavicovej mládeži, združenej okolo „freidenkerského“ časopisu *Alarm*, nerešpektujúcej gottwaldovské centralizované vedenie do Moskvou vyžadovanej miery.⁷⁵

Zrejme rozličné úpravy a dramatizácia hlavného naratívu v opakovaných žiadostiach Gerdiných rodičov o pomoc pri pátra-

⁷² NA ČR, PŘ 1941 – 1951, Policejní ředitelství Praha II, Všeobecná spisovna, k. 110, sign. A 544/7 Arosejeva Gertruda.

⁷³ Cit in. LUKEŠ 1999, s. 44, 280.

⁷⁴ RGASPI, f. 17, op. 120, N 42, s. 8.

⁷⁵ Hary Freund (28. 7. 1908 – 25. 1. 1944) počas vojny pôsobil v ilegálnej odbojovej organizácii a zahynul v prestrelke s agentom gestapa. Podľa výpovede bývalého policajného úradníka Lea Drnovského, ktorý bol sám po vojne stíhaný za prenasledovanie komunistov, bola táto organizácia infiltrovaná gestapom a on sám bol jeho vedomým „protikomunistickým“ spolupracovníkom. Napr. výpoveď, z 16. 6. 1952, Archiv bezpečnostních služeb ČR (ďalej ABS), 305-405-2, s. 218 – 220; podobne z 24. 4. 1954, ABS 305-373-1, s. 6-14. Išlo o série výpovedí, zbieraných v rámci vnútrostraníckych bojov po roku 1948 ako kompromitujúci materiál na medzivojnových „trockistov“. Drnovského verziu (so vsuvkami ako „údajne“ a „vraj“) preberá i materiál štatisticko-evidenčného odboru FMV, datovaný v marci 1977, „Osoby židovského pôvodu, podezreté ze spolupráce s nacistickými bezpečnostnými složkami“, ABS, Z-10-1019, s. 28. Tento typ obvinení bol začiatkom 50. rokov vo vnútrostraníckom boji častý a nezriedka bol plodom vynútených nepravdivých doznaní. No v tomto prípade, s ohľadom na tragický osud sestry a švagra v ZSSR, by zrejme aj takáto forma snahy o prežitie za cenu zrady voči Moskvou riadeným komunistom bola relatívne pochopiteľná. Keď bol H. Freund zaistený v januári 1939 ako podozrivý z komunistickej činnosti, na svoju obranu do protokolu uviedol, že zo zväzu komunistickej mládeže vystúpil roku 1926 pre nesúhlas s postupom voči Zinovievovi. ABS, 305-737-1, s. 176. Naopak správa agenta Parlament z 8. 3. 1953 označuje Freundu bez spochybňovania za „umučeného“ a „zavraždeného“ gestapom. ABS 305-737-1, s. 302. Jeho aktivity v ilegálnej KSC počas okupácie potvrdzovali po vojne bez výhrad aj ďalší pamätníci. MRÁZ, J. *Z činnosti KSC na Malém Břevnově. Vzpomínají předváleční členové Komunistické strany Československa šestého pražského obvodu*. Obvodní výbor KSC Praha 6, 1982 http://www.praguecoldwar.cz/ov_ksc_6.htm (posledný náhľad 1. 10. 2015). Informáciu o kolaborácii sa nepodarilo nezávisle overiť.

ní po osude dcéry, adresovaných čs. ministerstvu zahraničných vecí a ďalším vplyvným inštitúciám a osobám (vrátane prezidenta USA), viedli k posunu a znepresneniu niektorých dát z obdobia po odchode manželov Arosevovcov z Prahy do ZSSR. Do sekundárnej literatúry tak prenikla informácia, že Arosev bol odvolaný z postu „po sobáši“⁷⁶, prípadne, že bol zatknutý „ihneď po príchode do Moskvy“, a neskôr „on i jeho žena ... zmizli bez stopy v pekle stalinského gulagu“.⁷⁷ V skutočnosti viedol Arosev pražské zastupiteľstvo ešte vyše pol roka. V jeho priebehu cestoval z Prahy i s manželkou do zahraničia vrátane dovolení v Alpách, na ktoré brával vo funkcii opatrovateľky detí so sebou aj novú svokru.⁷⁸ Vysokú funkciu s možnosťou cestovania zastával i po návrate do ZSSR.

Denníkové zápisy z obdobia po návrate do Moskvy odrážajú niekoľkomesačnú frustráciu z nepridelenia na konkrétny post, čo vnímal ako príznak straty dôvery stranického vedenia voči svojej osobe. Vymenovaním do čela VOKS-u roku 1934 sa však načas situácia upokojila. Doslova viditeľným svedectvom bolo pozvanie s deťmi na letecký deň na Tušinskom letisku 12. júla 1935, kde sa nielen osobne zúčastnil J. V. Stalin, ale vznikla tam aj ich spoločná publikovaná (!) fotografia. O zážitok dievčat zo stretnutia s „veľkým vodcom“ sa zaujímala aj *Komsomol'ská pravda*.⁷⁹

Manželku s dieťaťom dokonca so sebou smel vziať na služobnú cestu do zahraničia aj z Moskvy – 10. januára 1935 sa takto stretli v Berlíne (zrejme trávila Vianoce u rodičov, zatiaľ čo manžel rokoval v Paríži a Berlíne). O jeho fyzickom stave i duševnom rozpoložení čiastočne napovedá fakt, že na jar 1935 považoval za účelné spísať morálne poučenie deťom vo forme závetu. Nešlo o chvíľkový poryv, vpisoval si ho do denníka postupne od konca januára do apríla. V septembri 1935 bola Gerda aj so synom zasa u rodičov v Prahe, kde sa za nimi Arosev zastavil na späťcestnej ceste do Moskvy. Vzťahy so svokrou už mal pokazené, nepozvala ho do bytu. Denníku sa zveroval s otázkou: „[A]ko presvedčiť ženu, aby odcestovala so mnou?“ Podľa dáta záznamu sa tak stalo v čase jednej z opakujúcich sa manželských kríz. V ich základe mal byť nedostatok súkromia, čo sa snažil vyriešiť tým, že si nechal na ulici Serafimoviča 2, v známom Dome na naberežnej, prideliť ďalší byt, aby v jednom mohla žiť Gerda so synom, v druhom jeho tri dcéry, už všetky v pubertálnom veku. Na základe tohto prísľubu sa, podľa náznaku v jeho denníku napriek odporúčaniam svojich rodičov, odhodlala na opätovný návrat do Moskvy. Na mieste však vyžadovala „susedské“, nie spoločné fungovanie oboch domácností, a vzájomná žiarlivosť manželky a dcér neutíchala.

⁷⁶ AROSEV 2014, s. 7.

⁷⁷ LUKEŠ 1999, s. 44, 208.

⁷⁸ V zdôvodňovaní angažovania širšej rodiny mal už prax. Počas parížskeho pôsobenia na poste tajomníka zastupiteľstva v Paríži 1925 – 26 s Arosevovcami žila na ambasáde ako gazdiná matka jeho prvej manželky. AROSEVA, N. 1987, s. 187.

⁷⁹ *Cvety*. Rasskaz Oli i Leny Arosevych o prazdnike na Tušinskom aerodrome 12. ijulja 1935 goda. In *Komsomol'skaja pravda*, 15. 07. 1935. cit in. AROSEVA, O. 2012, s. 107.

Postupne sa jej pridružili ťažké zdravotné problémy, zrejme psychosomatického rázu. Od posledného návratu do ZSSR jej žiadosti o opätovné vycestovanie za rodičmi boli sovietskymi úradmi zamietané, no podarilo sa ešte získať povolenie pre otca, Rudolfa Freunda,⁸⁰ na návštevu Moskvy, kam aj 13. júla 1936 docestoval a zotrval vyše týždňa.⁸¹ V čase jeho prítomnosti v meste sa Arosev zveril Gerde so správou, že podľa jeho informácií atmosféra okolo nich hustne a dokonca sa ktosi snaží podryť mu pozíciu tým, že skúša vyvolať voči nej obvinenie. Snažil sa jej vysvetliť, že im hrozí možnosť núteného odchodu „na miesta nie také vzdialené“. Znepokojene si poznamenal, že si nepripúšťala vážnosť situácie a nazvala ho „Panikmacherom“, hoci nakoniec po jeho „opatrnom, ale nástojčivom zdôrazňovaní snád“ pochopila hroziace nebezpečenstvo. No *zd'aleka nie úplne*.⁸² V novembri 1936 už nebol pozvaný na slávnostnú tribúnu pri príležitosti osláv Októbrovej revolúcie. Dňa 19. 12. 1936 v *Pravde* vyšla negatívna recenzia jeho revolučných spomienok. Už svojím názvom – „Reklama nepriateľovi“ – bola otvoreným signálom verejného režimového útoku na Arosevovu osobu.⁸³

Nakoniec Gerdu Freundovú-Arosevovú zatkli ako prvú v lete 1937 počas rodinnej dovolenky v Sestrorecku. Keď sa po návrate do Moskvy Arosev snažil dovolať svojmu priateľovi z detstva Viačeslavovi Molotovovi, ten sa mu opakovane zatajoval a nakoniec do telefónu dokázal povedať len: „Pobal' deti.“ Či viac s naivnou snahou „vysvetliť“ manželkinu nevinu, alebo v zúfalstve z ocitnutia sa v slepej uličke a očakávania nevyhnutného, Arosev sa sám vybral na Ľubjanku žiadať o audienciu u Nikolaja Ježova, tiež priateľa ešte z občianskej vojny. Domov sa už nevrátil.

O dcéry sa postarala matka a otčim, dvojročného syna Dmitrija (12. 6. 1934 – 2001) sa ujala otcova sestra Viveja. Na zvýšenie šance na záchranu pred detským domovom pre deti nepriateľov ľudu mu zmenila otcovské meno a priezvisko podľa svojho manžela Israila Rutenberga.⁸⁴ Najprv sa súrodenci medzi sebou príležitostne stretávali, no keď sa prevalilo, že dievčatá malého chlapca učia, „ako sa volá naozaj“, navštevovanie sa skončilo. Babke Terezii Freundovej, ktorá prežila z pražskej rodiny vojnu ako jediná,⁸⁵ sa s vnukom podarilo skontaktovať až po roku 1955. Vtedy bol nakrútený a do Československa

⁸⁰ Rudolf Freund (10. 3. 1881 – 6. 4. 1944) zomrel v koncentračnom tábore Terezín.

<http://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obet/86192-rudolf-freund/> (posledný náhľad 1. 10. 2015).

⁸¹ Denníkový zápis z 13. a 18. júla 1936. AROSEVA O. 2012, s. 74.

<http://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/111780-freund-rudolf-zadost-o-rozsireni-cestovniho-pasu/> (posledný náhľad 1. 10. 2015).

⁸² AROSEVA O. 2012, s. 74. V knihe nesprávne prepísané ako „parikmacher“, vlásenkár.

⁸³ Reklama vragu. In *Pravda* 19. 12. 36. Recenzia brožúry *V okt'abre 1917 goda*. Cit. in AROSEVA, O. 2012, s. 110.

⁸⁴ K pôvodnému menu sa vrátil až ako šestnásťročný. Stal sa významným športovým pedagógom a psychológom. <http://tovievich.ru/news/2924-olge-aleksandrovne-arosevoy-85-let.html> (posledný náhľad 1. 10. 2015); AROSEVA 2014, s. 30-32.

⁸⁵ Od januára 1944 bola internovaná v Terezíne a Osvienčime. Z povojnových dokumentov vyplýva, že vojnu neprežila ani Haryho manželka Zdeňka, rodená Picková, a ich dieťa. ABS, 305-737-3, s. 66; ABS, Z-10-1019, s. 28-29.

distribovaný sovietsky film Urok žizni (Životná lekcia). Všimla si známu tvár a meno v titulkoch – Oľga Arosevová v ňom hrala jednu z hlavných rolí.

O pár dekád neskôr vlastnú výraznú stopu v oblasti českej a slovenskej kultúry urobila aj Natália Arosevová. Ako najstaršia z dcér bola v čase otcovho zatknutia už členkou Komsomolu a ako jediná z detí bola donútená sa ho verejne zriecť.⁸⁶ Uvedomujúc si, čo je to ostať v tyle roku 1941 ako „dcéra nepriateľa štátu“ a absolventka nemeckej školy, prihlásila sa na front ako dobrovoľníčka. Slúžila v štábe generála Čerňachovského ako tlmočníčka VII. oddelenia Hlavnej politickej správy Červenej armády, čo znamená, že okrem iných činností tlmočila výsluchy zajatcov. Po vojne sa rozhodla úplne zmeniť oblasť aj jazyk profesie a systematicky sa venovala prekladaniu z češtiny a slovenčiny. V šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch preložila do ruštiny veľkú časť vtedy platného českého a slovenského literárneho kánonu: v jej verzii poznajú ruskí čitatelia Karla Čapka, Haška, Pujmanovú, Aškenazyho, Jilemnického, Kukučina, Hečka a ďalších čítankových autorov.

Záver

Počas výskumu sa podarilo identifikovať spomienky a biografické texty dcér a pravnuka Arosevovcov. Azda najzaujímavejším zistením je neplatnosť hypotézy, že politické uvoľnenie spojené s koncom úradnej cenzúry by malo automaticky viesť k zvýšeniu ich faktografickej kvality.

Prvé diela, v ktorých sám Arosev kombinoval osobnú skúsenosť s dobovými dokumentmi, sa týkali predrevolučného a revolučného obdobia. Začiatkom 20. rokov bol ako zamestnanec vznikajúceho Leninovho inštitútu de facto správcom leninskej pozostalosti a jedným z prvých autorov odborných prác o Leninovi.⁸⁷ Aj jeho románová autobiografia „Korene“, vydaná roku 1933, sa fixuje na obdobie revolúcie a predchádzajúce. Pokiaľ ide o práce iných autorov, životopisné články sa objavili v súvislosti s 50. výročím Októbrovej revolúcie a dva oficiálne knižné životopisy zaradili do série biografí účastníkov revolúcie, pre verejnosť „odkliatych“ pri príležitosti jej 70. výročia, ktoré patrilo do obdobia perestrojky. Knihy A. A. Černobajeva i Natálie Arosevovej ešte citeľne obchádzajú niektoré parciálne politické témy, no dbajú na spresňovanie a zdrojovanie zverejnených údajov. Základným dôvodom je zrejme vyššia profesionálna erudícia oboch, školenie v interpretácii prameňov.

Spomienky Oľgy Arosevovej z roku 2012 sú významné pre zaradenie plného textu denníkových záznamov jej otca z obdobia od septembra 1932 do apríla 1937. Jej vlastné spomienky a úvahy, ktorými ich sprevádza, však na viacerých miestach nereflektovane

⁸⁶ AROSEVA, O. 2012, s. 12, AROSEV 2014, s. 25-28.

⁸⁷ AROSEV, A. J. *Kak eto proizošlo. (Okt'abrskije dni v Moskve.)* Vospominania, materialy. Moskva, 1923; AROSEV, A. J. *Po sledam Lenina.* Moskva 1924, AROSEV, A. J. *Materialy k biografii V. I. Lenina.* Moskva 1925; AROSEV, A. J. *O Vladimire Il'jiče.* Moskva 1926.

protirečia pramennému textu, nehovoriac o nevyužitej možnosti kontextualizácie vzhľadom na množstvo medzičasom sprístupnených dát. Vlastné emócie či autocenzúra ju akoby zväzovali prinajmenšom tak, ako jej predchodcov vedomie oficiálnej cenzúry. Najviac to vidno na zaujatej snahe vykresliť konanie rodičov tak, aby zodpovednosť za tragédiu rodiny ležala na nevlastnej matke. Po takýchto zmienkach typicky nasleduje akoby rituál odpustenia na základe biblických odkazov na nedokonalosť a ľudskú nevedomosť o dôsledkoch vlastných činov.

V knihe Grigorija Aroseva, cielenej už výlučne na širokú obec obdivovateľov hereckého umenia jeho pratety, u ktorých nemožno automaticky predpokladať zaujatnosť históriou, sa objavuje niekoľko detailov, ktoré jeho predchodcovia zrejme považovali za príliš intímne. Popritom však rezignuje na presnosť dát, robí chyby dokonca pri citovaní knihy svojej babky Natálie. Tá vraj „*vyšla na svetlo sveta roku 1989*“, teda datuje ju o dva roky neskôr oproti skutočnosti. Vtedy by už naozaj mohol platiť jeho dôvetok o tom, že nešlo o najlepší čas, lebo „*spoločnosť bola zaujatá inými problémami*“, než osudom diplomata, ktorý sa stal obeťou stalinských represíí.⁸⁸ Naopak, v roku 1987 tieto témy ešte v sovietskom verejnom diskurze výrazne rezonovali. Potešiteľné je, že k téme sa objavujú nové, vedecky rigorózne práce. Zvlášť možno spomenúť Michaela Davida-Foxa, ktorý sa k osobnosti Aroseva dostal cez výskum sovietskej kultúrnej diplomacie a sprístupnil mnohé informácie z jeho úradnej korešpondencie.

Zostáva pokúsiť sa zodpovedať na otázku, ako vôbec mohlo relatívne vysokopostavenému sovietskemu aparátčikovi roku 1932 napadnúť oženiť sa so ženou, ktorá svojou existenciou popierala snád' všetky v tom čase propagované ideály sovietskeho režimu. S cudzinkou zo „Západu“ s buržoáznym triednym pôvodom, ktorá si aj sama zriadila súkromnú školu, teda podnikala, navyše bola členkou „heretickej“ mládežníckej organizácie, vzdorujúcej gottwaldovskej centralizácii.

Zdá sa, že u Aroseva bol na vine práve jeho príliš dobrý životopis. Vo vzťahu k prvým obetiam režimu, k bielogvardejcom, vyvlastňovaným súkromníkom či rozkulačovaným roľníkom, stál v opozícii. Nie že sa ho ich problémy netýkali, on bol ich aktívnym zdrojom. Vzhľadom na cielenosť a masívnosť vnútrostraníckych čistiek roku 1937 ťažko predpokladať, že by práve diplomat A. J. Arosev prežil, ak by sa v Prahe s Gerdou Freundovou neoženil. K priemernej pravdepodobnosti, že padne do mlyna represíí, však nepochybne prispievala jeho neschopnosť uvedomiť si, „kedy dost“. Nie jeden – dva byty potreboval „v Dome na nábrežnej“. Dobovo taká oceňovaná rodinná minulosť – už dedo bol narodovol'com, matka priamo martýrkou – i vlastné zásluhy z revolúcie a občianskej vojny mu dávali pocit oprávnenosti dožadovať sa osobných výnimiek v takých situáciách, kde sa jeho kolegovia v nárokoch dávno brzdili. Zakladal si na sebavedomí veterána, ktorý osoby ako Molotov či Ježov považoval za dôverných priateľov z mladosti, spulubojovníkov.

⁸⁸ AROSEV 2014, s. 26.

Aj keď už represie zasahovali osoby v blízkom okolí, jeho lojalita, „bolševická uvedomelosť“ mu bránila si vôbec predstaviť možnosť, že by mohol byť sám reálne považovaný za nepriateľa. On, ktorý svojho času v mene bolševickej idey sám posielal ľudí na popravisko. On, ktorý za poslednú dekádu napísal Stalinovi také množstvo listov s hláseniami a návrhmi⁸⁹ a ktorého Josif Vissarionovič volal „prosto Sašom“. Možno teda konštatovať, že A. J. Arosev sa stal obeťou stalinských represíí, no presnejšie by bolo povedať, že pri súkromných rozhodnutiach, ktoré zavážili pri jeho ceste na popravisko, sa stal obeťou svojho vlastného stalinizmu.

Cituj:

ZAVACKÁ, Marína. Vo vrstvách pamäti. K československej stope sovietskeho diplomata Alexandra Jakovleviča Aroseva. In *Forum Historiae*, 2015, roč. 9, č. 2, s. 166-188. ISSN 1337-6861.

...

Marína Zavacká, PhD. pracuje v Historickom ústave SAV v Bratislave. Venuje sa dejinám propagandy a širšieho kontextu budovania režimových lojalít, historickej analýze verejného diskurzu, prekladom odbornej literatúry z angličtiny a vysokoškolskej didaktike histórie. Svoj výskum orientuje najmä na obdobie totalitných režimov na území Slovenska. Je autorkou monografie *Kto žije za ostnatým drôtom? Oficiálna zahraničnopolitická propaganda na Slovensku, 1956—1962: Teórie, politické smernice a spoločenská prax* (Bratislava : Veda, 2005).

Kontakt: Marina.Zavacka@savba.sk

Viac: <http://www.history.sav.sk/zavacka.htm>

⁸⁹ DAVID-FOX 2011, s. 61-97.